

Het montessori kindcentrum, casa 3.0

Notitie van het Montessori Kenniscentrum

Auteur: Jacqueline L.N.Hendriksen

November 2012

Voorwoord

'In het verleden ligt het heden, in het heden ligt de toekomst'
Montessori, 1947, Onderwijs en het menselijk potentieel

Voor u ligt de notitie 'Het montessori kindcentrum, casa 3.0'. Het Montessori Kenniscentrum heeft mij in oktober 2011 de opdracht verstrekt een notitie te schrijven waarin de mogelijkheden en randvoorwaarden onderzocht worden om montessori kindcentra op te richten. Ik heb mij laten leiden door zowel de theorie als de praktijk, door literatuurstudie en interviews. Naast het bestuderen van verschillende praktijksituaties in een zeer diverse context, heb ik mijn bevindingen getoetst aan de visie van Maria Montessori en aan het document 'Het Montessorionderwijs in de 21^e eeuw'.

De notitie geeft een aanzet voor organisaties in de kinderopvang en het onderwijs om, binnen de vastgestelde kaders, aan het werk te gaan en een 'montessori kindcentrum vorm' te kiezen die past bij de persoon, de plaats en de omstandigheden. Het doel is om een handvat te bieden zodat u zelf de vertaalslag kunt maken naar uw beleid, voor uw eigen montessori kindcentrum, een plek voor opvang en onderwijs van kinderen van 0 tot 12 jaar. De notitie is bewust in een vorm geschreven waarbij de lezer direct wordt aangesproken, het is bedoeld als document waarmee bestuur, scholen en kinderopvang aan de slag kunnen gaan.

Bij het samenstellen van de notitie ben ik veel dank verschuldigd aan allen die ik mocht interviewen of die me hebben bijgestaan bij het schrijven van de notitie: Manja Haze, Irma Pieper, Femmy Sassen, Karin Groenendijk, Petra Visser, Margot Schreurs, Rolf Hendriksen, Monique van Geijlswijk, Henriette Dijkstra, Wilma Stoverinck, Michael Rubinstein.

Het zijn ouders, directeurs, meelezers en leerkrachten die ik mocht interviewen, mensen die zo inspirerend zijn, dat ik me geen leven meer kan voorstellen zonder montessori kindcentrum.

Enschede, september 2012
Jacqueline L.N. Hendriksen, M.Ed

Inhoud

Voorwoord	1
1. Opzet van de notitie	2
2. Aanleiding en historie	5
2.1 De samenleving	5
2.2 De historie	5
3. Het heden, wetgeving en modellen	6
3.1 Vergelijking van de doelstellingen tussen de kinderopvang en het primair onderwijs	6
3.2 Vormen van samenwerking tussen school en kinderopvang	9
3.3 De context waarbinnen het opzetten van een montessori kindcentrum zich afspeelt	11
4. De uitgangspunten: van Maria Montessori tot Het Montessorionderwijs in de 21^e eeuw	16
4.1 De doorgaande ontwikkelingslijn	17
4.2 De ontwikkeling van de zelfstandigheid	18
4.3 Kinderen leren (van) kinderen	21
4.4 De houding van de leidster	24
4.5 De voorbereide omgeving	26
5. De toekomst, Opvang en onderwijs	30
5.1 De conclusies	30
5.2 Het Montessori kindcentrum, Casa 3.0	31
5.3 Aanbevelingen voor de NMV	33
Websites: Achtergrond informatie over medewerkers aan de notitie en kindcentra	35
Literatuurlijst	36

1. Opzet van de notitie

'Eindelijk kunnen we de 2 jarigen binnenhalen, eindelijk hebben we een kans om het jonge kind onderwijs te laten genieten, zoals Montessori het bedoeld heeft.'

Directeur montessori basisschool

Het opzetten van een montessori kindcentrum. Willen we dat, waarom willen we dat en hoe doen we dat? Dit zijn vragen die in deze notitie onderzocht worden. In dit eerste hoofdstuk schetsen we een beeld van de veranderende samenleving - het is de context waarbinnen de behoefte aan een montessori kindcentrum zich afspeelt en van waaruit de probleemstelling en de deelvragen geformuleerd kunnen worden. In 1.2 gaan we dieper in op de historie van kindcentra.

Na de aanleiding, de probleemstelling en het historisch perspectief worden in hoofdstuk 2 de regelgeving en juridische aspecten van kindcentra besproken. Het is immers nog steeds een vaststaand gegeven dat er binnen welzijn en onderwijs met een diversiteit aan geldstromen gewerkt wordt. Het primair onderwijs heeft een eigen geldstroom, peuterscholen hebben een andere. De kinderopvang en de buitenschoolse opvang vallen hier volledig buiten. Voor het opzetten van een montessori kindcentrum is het van belang om de vraag te stellen: willen we alles samen laten vallen onder een bestuurlijke samenwerking? Waarna weer de hoe- en waarom vraag gesteld wordt: hoe organiseren we de opzet van een montessori kindcentrum en waarom willen we dat? Een enthousiaste start van een montessori kindcentrum kan al vrij snel stuklopen als er geen overeenkomst in samenwerking mogelijk blijkt te zijn. We beschrijven een aantal organisatievormen, afkomstig uit de werkelijkheid. Dit leidt in hoofdstuk 2.4 tot een eerste conclusie.

In Hoofdstuk 3 wordt de inhoudelijke invulling beschreven van de term 'montessori kindcentrum' vanuit het NMV document 'Het Montessorionderwijs in de 21^e eeuw' en vanuit de primaire literatuur. Dat laatste is niet zo eenvoudig omdat zowel Maria Montessori als de wetgeving aan het begin van de 20e eeuw geen onderscheid kenden tussen kinderopvang en school, getuige het volgende citaat:

'Het kindertehuis is een ruimte voor kinderen van 2 tot 7 jaar die onder toezicht staan van een onderwijzeres. De kinderen zijn daar van 9 tot 5, de gehele dag dus. Hoe worden deze kinderen 8 à 10 uur per dag bezig gehouden?'

(Montessori, in Rombouts, 1920).

We nemen als uitgangspunt voor het montessori kindcentrum vijf montessoribeelden. Het hadden er ook tien kunnen zijn, of twee, maar ook hier geldt: 'niet het vele is goed, maar het goede is veel'. We starten telkens bij de bron, met een citaat van Maria Montessori, gevolgd door de actuele theoretische inzichten. Dit wisselen we af met observaties, beschouwingen en interview fragmenten, het is de relatie tussen theorie en praktijk. Daarna wordt een vergezicht naar het montessori kindcentrum geboden, een idee hoe de toekomst eruit kan zien.

In hoofdstuk 4 geven we antwoord op de vraag of we de montessorivisie kunnen laten doorklinken in het montessori kindcentrum, we beschrijven een mogelijke samenwerkingsvorm tussen kinderopvang en onderwijs met de bijbehorende doelen. Het is een verbinding tussen de montessori antropologie en de actualiteit. We komen tot een conclusie en formuleren enkele aanbevelingen voor zowel scholen, kinderopvang als NMV.

Het doel is dat u met de beschreven informatie een gedegen keuze kunt maken waarbij nog steeds het hoe en het waarom het uitgangspunt zijn: Hoe gaat u de organisatie opzetten, en waarom kiest u voor die vorm? Hoe wilt u het beleid uitzetten en waarom juist die keuze?

'Eerst zat ons kind op een ander kinderdagverblijf, nu horen het kinderdagverblijf en zelfs de BSO gewoon bij de school. Wat opvalt is dat er nu uitgegaan wordt van rust in plaats van gek doen.'

Ouder

Tenslotte voegen we nog enkele bijlagen toe: er is ongelofelijk veel informatie over kindcentra te vinden, zowel op internet als in de literatuur. We bieden een summier overzicht. In de bijlage zijn ook de websites te vinden van de organisaties van de personen die hebben deelgenomen aan deze notitie. We verzoeken u de bijlagen te gebruiken, uit te breiden en informatie met elkaar te delen.

In de tekst wordt soms gesproken over leraren, soms over leidsters, respectievelijk wanneer er verwezen wordt naar het basisonderwijs of de kinderopvang. In de gehele notitie nemen we het document 'Het Montessorionderwijs in de 21^e eeuw' als uitgangspunt omdat het een hedendaagse uitwerking is van het gedachtegoed van Maria Montessori.

2. Aanleiding en historie

'Verbeter de wereld, begin bij de opvoeding'
De Winter, 2011

2.1 De samenleving

De vraag waarom er landelijk zo hard gewerkt wordt aan het opzetten kindcentra lijkt eerder pragmatisch dan principieel: de samenleving verandert en de school verandert mee. In de huidige economie lijkt het alsof schooltijden van half 9 tot 3 bijna onwerkelijk aan het worden zijn. De huidige samenleving, waarin kinderen vaak door meerdere volwassenen worden opgevoed, waar een grote groep kinderen te maken krijgt met scheiding en eventueel een nieuwe relatie van de ouders, waar een 24 uren economie geldt en waar zowel part-time banen als tweeverdieners zijn, vraagt om een herijking van de bestaande vormen van onderwijs en opvang.

De hoofdvraag waar we ons als montessori beweging voor gesteld zien is:

Kunnen wij vanuit de montessorivisie op opvoeding en onderwijs, en aansluitend bij de veranderende samenleving, een kind centrum starten op een dusdanige wijze dat deze voor het kinderleven verrijkend is?

Deelvragen die hier onmiddellijk uit voortvloeien zijn:

- *Welke vormen van kindcentra sluiten aan bij de montessorivisie?*
- *Welke indicatoren kunnen dienen voor het starten van een kindcentrum?*
- *Welke randvoorwaarden zijn van belang voor het opzetten van een kindcentrum?*

2.2 De historie

Sinds augustus 2007 hebben alle basisscholen de verplichting gekregen om een sluitend dagarrangement te verzorgen tussen 7.30 en 18.30 uur. Dit betekent dat er een dagprogramma voor kinderen is waarbij onderwijs, kinderopvang, zorg, welzijn en vrije tijd goed op elkaar zijn afgestemd, zowel inhoudelijk als qua tijden.

In het internationale programma Starting Strong (2007) wordt als doel genoemd: 'Het kabinet wil versnippering in het aanbod van opvang en educatie van jonge kinderen opheffen. Het kindercentrum van de toekomst moet zowel opvang bieden als de ontwikkeling van kinderen stimuleren.' (Hanson, 2007)

In 2009 werd in Nederland voor het eerst het Integraal kindcentrum (IKC) op de agenda gezet. Sharon Dijksma, toen staatssecretaris van onderwijs, stelde zich als doel een doorlopende ontwikkelingslijn voor kinderen te creëren, waarbij een samenhang zichtbaar is tussen onderwijs en opvang. Zij zei *'Er is een wereld te winnen tussen onderwijs en opvang.'* Nu, in 2012, wordt op de site van OCW geen melding gemaakt van een IKC.

In de praktijk blijkt het begrip kindcentrum echter een woord dat in een vrij korte tijd een enorme opmars heeft gemaakt. Het is een begrip waar de tijd rijp voor lijkt, maar, zoals zal blijken, een begrip zonder concrete invulling. Vele scholen willen een kindcentrum; de kinderopvang zoekt aansluiting bij scholen, peuterzalen zoeken een nieuwe invulling en kinderdagverblijven willen educatie aanbieden.

3. Het heden, wetgeving en modellen

'Mensen denken vanuit 100 jaar onderwijs. Hoe ga je dat patroon doorbreken? Zet eerst je idealen neer, en dan ga je die direct vertalen naar praktijk.'

Directeur montessori basisschool

In dit hoofdstuk staan de wet en regelgeving centraal. We onderzoeken de doelen van de kinderopvang (KO) en die van het primair onderwijs (PO). Deze worden beschreven in 3.1. Als we de doelen helder hebben, kunnen we op zoek gaan waar KO en PO elkaar treffen en hoe er een verbinding tot stand kan komen. Vervolgens worden in 3.2 drie modellen voor kinderopvang beschreven: de brede school, het integraal kindcentrum en het kindcentrum. In 3.3 gaan we dieper in op de context: de aspecten tijd, geld en locatie worden hier besproken.

Elke paragraaf wordt afgesloten met conclusies. Deze worden meegenomen in de uiteindelijke conclusie en aanbevelingen.

3.1 Vergelijking van de doelstelling tussen de kinderopvang en het primair onderwijs.

3.1.1 De doelen van de kinderopvang

Er zijn verschillende soorten kinderopvang, waarbij altijd een onderscheid gemaakt wordt tussen formele en informele opvang. Formele opvang omvat de kinderdagopvang, de buitenschoolse opvang, de gastouderopvang en de ouderparticipatiecrèches. De formele opvang valt onder de Wet kinderopvang, moet voldoen aan kwaliteitseisen en staat geregistreerd in het Landelijk Register Kinderopvang en Peuterspeelzalen (LRKP). De informele opvang bestaat uit de peuterspeelzalen, tussenschoolse opvang (overblijven), vrienden-/familiediensten, au-pairs of een incidentele oppas. De

regels van de Wet kinderopvang gelden niet voor de informele opvang. Voor formele opvang kunnen ouders een toeslag aanvragen, voor informele opvang niet.

De kinderopvang kent vier pedagogische doelen, die sinds 2005 in de Wet kinderopvang (www.kinderopvang.nl) zijn vastgelegd. De doelen zijn in de beleidsregels kinderopvang opgenomen en dienen als uitgangspunt voor het werken in de groep.

De doelen zijn:

- Het bieden van fysieke en emotionele veiligheid
- Het bevorderen van persoonlijke competentie van kinderen
- Het bevorderen van sociale competentie van kinderen
- Socialisatie door overdracht van waarden en normen

(*Ontleend aan M. Riksen –Walraven*)

De vertaling van de doelen naar het handelen de praktijk is voor iedereen vrij; iedere kinderopvang, iedere buitenschoolse opvang en iedere peuterzaal kan hier zijn eigen kleur aan geven.

De doelen verschillen echter voor bijvoorbeeld de pedagogisch medewerker (PM'er) die in een kinderdagverblijf werkt met die van de buitenschoolse opvang. In het kader is een voorbeeld van de nuanceverschillen weergegeven:

Kinderdagverblijf	Buitenschoolse opvang
Structuur aanbrengen	Grenzen stellen en structuur aanbrengen
Welbevinden	Welbevinden
Positieve interactie tussen kinderen bevorderen	Ontwikkelingsstimulering
Praten en uitleggen	Groepsdynamica

Bron: Winkel, E. 2011

Wel zijn er zijn er competenties vastgesteld, de acht pedagogische middelen, waar iedere pedagogisch medewerker aan moet voldoen, te weten: interactievaardigheden, organisatie van de groep, dagritme, kinderparticipatie, spel- en activiteitbegeleiding, binnen- en buitenruimte, observeren en volgen en samenwerken met de omgeving. Iedere leeftijd vraagt een andere focus en dus zullen de middelen aangepast worden. Een voorbeeld:

0-4 jaar	4-13 jaar
basiscommunicatie	interactievaardigheden
Samenwerken in de groep	Organisatie in de groep
Dagritme en groepssamenstelling	Dagritme en kinderparticipatie
Steunen en stimuleren van spelen en leren	Spel- en activiteitenbegeleiding
Observeren en plannen	Observeren en volgen

Bron: pedagogisch kader kindcentra, Schroder e.a. 2011

3.1.2 De rechten van de kinderopvang

Naast doelen wordt binnen de kinderopvang gewerkt met rechten. Het landelijk pedagogenplatform kinderopvang (LPK) heeft in 2008 de volgende kernpunten als rechten van kinderen geformuleerd(www.pedagogenplatform.nl).

Kinderen treffen in de kinderopvang:

- een tweede huis met gezelligheid, vrolijke sfeer en persoonlijke aandacht;
- spelen naar eigen keuze;
- privacy en autonomie: kinderen kunnen alleen en zelfstandig zijn;
- participatie: kinderen hebben inspraak en verantwoordelijkheid;
- aansluitend aanbod op leeftijd, sekse en interesses;
- normen en waarden: gelegenheid tot meningsvorming en discussie;

- leefgemeenschap: diversiteit meemaken en verbondenheid met ouders en buurt;
- samenwerking met de ouders.

We kunnen concluderen dat de doelen en rechten de basis zijn voor verantwoorde kinderopvang. Ze worden geconcretiseerd in het pedagogisch beleidsplan, waarin vermeld staat hoe de organisatie aan de doelen en rechten wil werken. De kinderopvang heeft duidelijk een pedagogisch uitgangspunt.

3.1.3 De doelen voor het primair onderwijs.

Het primair onderwijs bestaat uit basisscholen, scholen voor speciaal basisonderwijs en scholen voor speciaal onderwijs. Ouders mogen zelf een school voor hun kind kiezen. Naast openbare basisscholen zijn er scholen met een bepaalde levensovertuiging of met bepaalde onderwijskundige opvattingen, maar voor iedere school geldt de door Rijksoverheid vastgestelde eisen aan de kwaliteit van het onderwijs: 'Goed taal- en rekenonderwijs is de voornaamste taak van basisscholen.' (www.Rijksoverheid.nl)

Het onderwijs heeft vastgelegde doelen, die nader zijn omschreven in 58 kerndoelen (www.slo.nl). Kerndoelen omvatten de volgende gebieden: de talen, rekenen/wiskunde, oriëntatie op jezelf en wereld, kunstzinnige oriëntatie en bewegingsonderwijs.

Als we de eisen en kerndoelen van het onderwijs bekijken zien we alleen binnen het gebied 'orientatie op jezelf en de wereld' enige pedagogische richting, verder ligt de nadruk op cognitieve aspecten.

'In dit leergebied oriënteren leerlingen zich op zichzelf, op hoe mensen met elkaar omgaan, hoe ze problemen oplossen en hoe ze zin en betekenis geven aan hun bestaan. (...)Kinderen zijn nieuwsgierig. Ze zijn voortdurend op zoek om zichzelf en de wereld te leren kennen en te verkennen. Die ontwikkelingsbehoefte is een aangrijpingspunt voor dit leergebied. Tegelijk stelt de samenleving waarin kinderen opgroeien haar eisen. Kinderen vervullen nu en straks taken en rollen, waarop ze via onderwijs worden voorbereid. (...) Respect en tolerantie zijn er verschijningsvormen van.'
(bron: www.slo.nl/ oriëntatie op jezelf en de wereld)

Naast de geformuleerde kerndoelen heeft de basisschool nog de verplichting:(Wikipedia/basisonderwijs)

- onderwijs af te stemmen op de ontwikkeling van de kinderen;
- onderwijs breed op te zetten, zodat er aandacht is voor kennis en voor de creatieve, emotionele sociale en lichamelijke ontwikkeling;
- aandacht te besteden aan de multiculturele samenleving.

We kunnen concluderen dat de (kern)doelen en de wettelijke verplichtingen de basis zijn voor verantwoorde scholen. Ze worden geconcretiseerd in het schoolplan, scholen beschrijven op grond van hun levensbeschouwing of onderwijsvisie een schoolplan, daarin staat vermeld hoe ze aan de doelen willen werken. Het primair onderwijs heeft een didactisch uitgangspunt.

Wanneer we de doelen van Ko en Po vergelijken, sluiten we ons aan bij de conclusie van het internationale programma Starting Strong (OECD, juli 2005):

'...dat er grote verschillen zijn tussen opvang en onderwijs. Beide benaderingen kunnen gezien worden als twee uitersten. Aan de schoolkant zijn er nauw omschreven cognitieve doelen en veel instructie en aan de opvangkant zijn er brede ontwikkeldoelen waarbij kinderen de ruimte krijgen om zelf keuzes te maken in wat ze leren.'

3.2 Vormen van samenwerking tussen school en kinderopvang

Er zijn grofweg drie vormen van samenwerking tussen school en kinderopvang. Elk daarvan brengt een andere bestuurlijke en als gevolg daarvan organisatorische context met zich mee. We bespreken deze vormen van samenwerking in een willekeurige volgorde.

3.2.1 De brede school

'Er is sprake van brede school wanneer een school een bredere maatschappelijke functie heeft dan die van onderwijsgever alleen, daarbij structureel samenwerkt met instellingen voor welzijn, zorg, kinderopvang, sport en/of cultuur en samen met die voorzieningen zorg draagt voor een substantiële uitbreiding van het aanbod.' (ministerie van OCW, 2009)

In de brede school zijn alle disciplines vertegenwoordigd, waarbij ieder zijn eigen plek, arbeidsomstandigheden, cao en verantwoordelijkheid heeft. Bij de brede school werken verschillende partijen met elkaar samen. Zij hebben ieder een eigen taak. De gemeente of een bestuur kan bijvoorbeeld voor de financiering zorgen. Ook kan de gemeente ervoor zorgen dat afspraken worden nagekomen en dat de onderlinge samenwerking goed verloopt. De betrokken scholen en instellingen houden zich meer bezig met de dagelijkse gang van zaken, zoals buitenschoolse opvang (BSO) verzorgen of opvoedingsondersteuning aan ouders geven. De partijen spreken samen een werkwijze af. Er zijn geen landelijke regels voor de inrichting van een brede school.

Hoewel er zeer veel varianten van de brede school zijn, blijft het multidisciplinaire uitgangspunt de kerngedachte. We spreken van een Multi Functionele Accommodatie (MFA), de brede school heeft naast de opvang ook een wijkfunctie.

'Zelfs de logopediste zit in ons gebouw, dat is echt handig.'
Leerkracht basisschool

3.2.2 Het integraal kindcentrum

Het integraal kindcentrum (IKC) is in één gebouw gehuisvest, er een multidisciplinair team waarvan de medewerkers allen dezelfde doelstelling onderschrijven, er is één cao, er wordt gewerkt vanuit één visie, er is vaak sprake van een stichting of vereniging, en er is één leider. Dat is de kern van het IKC: er wordt niet alleen gewerkt vanuit een team van verschillende disciplines, maar vanuit een visie. Er wordt dus ook gewerkt vanuit een competentieprofiel, een beleidsplan. Een IKC betekent dat er volledig geïntegreerd gewerkt wordt, er wordt niet meer in functies gedacht, zoals de functie onderwijs of opvang. Er wordt gedacht in een breed tableau van integrale ontwikkeling en dagarrangementen voor kinderen en ouders (Winkels, 2011) Er is geen grens tussen onderwijstijd en opvangtijd, de doelstelling is integrale ontwikkeling van kinderen van 0 tot 12 jaar, ruim 3000 uur per jaar. Het centrale doel van het IKC is het bijdragen aan ontwikkelingskansen waarbij wordt uitgegaan van kernwaarden:

- Kindgericht
- Resultaatgericht
- Maatschappijgericht.

Het is mogelijk een volledige bestuurlijke samenwerking aan te gaan, met een directeur, waarbij al het personeel onder een stichting wordt ondergebracht.

'De komst van het IKC betekent het einde van het onderwijs, de peuterspeelzaal en de kinderopvang. We werken eindelijk samen.'

'Alles en iedereen is erbij betrokken: van de schoonmaak tot en met de peuterleidster, van de ouders tot en met de leidsters en leerkrachten, het is van ons. Scholing is voorwaardelijk.'
Directeur Integraal Kindcentrum

3.2.3 Het kindcentrum

Kindcentra zijn sterk in opkomst, hoewel de invulling van de term kindcentrum zeer divers wordt opgevat. Directies van KO en PO zoeken elkaar op en organisaties gaan snel en spontaan over tot samenwerken. Het kindcentrum kent tot op heden geen vastgestelde profielen, geen kaders waarbinnen geopereerd moet worden en het opzetten en vormgeven ervan is afhankelijk van persoonlijke of bestuurlijke initiatieven. Zoals in de wet kinderopvang wordt beschreven: '...u (ouders, JH) sluit zelf de overeenkomst met het kindcentrum.'

Het blijkt dus dat een kindcentrum nog geen vastgesteld kader, of organisatiestructuur heeft en dat er zeker onduidelijkheid is of er vanuit een opvoedkundige insteek (KO) wordt gewerkt of dat onderwijs (PO) ook een positie heeft. Het enige dat we aantreffen is naamsbekendheid van het begrip, met daarbinnen kennelijk een grote diversiteit aan opvattingen over de invulling. Soms wordt over een kindcentrum gesproken als 'het gehele palet van school en opvang'. Terwijl elders het kindcentrum gezien wordt als 'een vorm van opvang voor kinderen van 0 tot 4 jaar, vaak gecombineerd met een BSO'.

Volgens het centraal bureau statistiek (www.cbs.nl/kenmerken) is het kindcentrum een 'Centrum dat voorziet in aanvullende opvoeding en verzorging van jonge kinderen door andere dan de eigen ouders of verzorgers. De tijd en de wijze waarop hangt af van de leeftijd van de kinderen en/of van de behoefte van de ouders of verzorgers.'

Hoewel erg geen sprake is van bestuurlijke integratie biedt het kindcentrum kansen om doelen van kinderopvang en onderwijs samen te laten gaan. Het kindcentrum sluit hiermee goed aan bij de montessorivisie.

'Het initiatief om school en opvang samen te laten gaan kwam vanuit de school, maar het is ook gewoon bedrijfsvoering als een kinderdagverblijf wil investeren in montessori. Daarmee kunnen we ons profileren op de markt.'
Directeur montessori basisschool

Bij het kindcentrum is er altijd een partij die het initiatief neemt, waarna diezelfde partij eigenlijk alleen maar bezig is met loslaten. Een kindcentrum heeft weliswaar meerdere leidinggevendenden, maar het kenmerkt zich door zeer intensieve samenwerking van de leidinggevendenden.

Na het initiatief om een kindcentrum op te richten, en de verkennende fase komt de echte samenwerking. Of het nu gaat om organisatie, beleidsplannen, visie of scholing, KO en PO zullen elkaar gaan vinden om de implementatie vorm te geven.

'Je moet je verdiepen in elkaars cultuur. Kinderopvang en onderwijs zijn echt twee culturen.'
Directeur montessori basisschool

3.2.4 Conclusie

Drie conclusies:

- Op de drie modellen: de brede school, het integraal kindcentrum en het kindcentrum, zijn weer diverse variaties te bedenken, waarbij met name de rol van de partners een belangrijke rol lijkt te spelen.
- Het model van het integraal kindcentrum sluit nauw aan bij de montessorivisie.
- Het model van kindcentrum sluit goed aan bij de montessori visie mits hierbij uitgegaan wordt van het model van 0 tot van 12 jaar.

We spreken vanaf nu van het ‘montessori kindcentrum’ en vatten het als volgt op: ‘Het kindcentrum is een samengaan van school en alles wat met de kinderopvang te maken heeft, de voorschoolse-, tussenschoolse- en naschoolse opvang, de peuterzalen en de kinderdagverblijven, de sportclubs et cetera. Er wordt gewerkt vanuit diverse visies, cao’s en er zijn verschillende leidinggevenden.’ Hier valt ook het IKC onder (dus met één directie).

3.3 De context waarbinnen het opzetten van een montessori kindcentrum zich afspeelt

Nadat de keuze is gemaakt welke vorm het beste aansluit bij de situatie van de school wordt een contextanalyse gemaakt en kunnen de randvoorwaarden geformuleerd worden die daaruit naar voren komen. Als een school bijvoorbeeld in een stad staat waar meerdere organisaties kinderopvang aanbieden heeft u te maken met een andere context dan wanneer er in uw plaats een grote kinderopvangorganisatie is die meerdere scholen bedient.

*‘Er zijn wel vijf kinderdagverblijf besturen waar we mee te maken hebben.’
Directeur montessori basisschool*

Wie zich laat afschrikken bij de eerste belemmering kan beter stoppen. Enkele voorbeelden:

- ‘Ons bestuur zegt gewoon welke kinderopvang aan ons gekoppeld wordt.’
- ‘Ik wil eerst de andere dingen op een rij hebben.’
- ‘Ze bedenken zoveel.’
- ‘Ik wil wel de leiding blijven houden.’
- ...

Een goede contextanalyse neemt wellicht niet die belemmerende gevoelens weg, maar maakt wel de randvoorwaarden helder waarbinnen het montessori kindcentrum ontwerp verfijnd kan worden.

Randvoorwaarden zijn de vastgestelde situatieve omstandigheden, de voorwaarden waarbinnen het montessori kindcentrum opgezet wordt. Zo kunnen randvoorwaarden zijn:

- Er wordt kindzorg aangeboden van 8 tot 5 uur.
- Het kindcentrum is ook toegankelijk voor andere kinderen uit de wijk.
- Er is alleen geld beschikbaar voor de inrichting.
- Het kinderopvangdeel moet in de school geplaatst worden.
- Overblijven gebeurt in dezelfde ruimte als de BSO.

Randvoorwaarden zijn uitgangspunten die in eerste instantie vastliggen, het is de situatie zoals deze momenteel is. Het vastleggen van de randvoorwaarden biedt vaak helderheid, ze liggen immers vast. Natuurlijk kan vanuit de visie de wens uitgesproken worden iets aan de randvoorwaarden te wijzigen. De partners kiezen in dat geval met elkaar een aspect waar ze een wijziging in willen aanbrengen, welke randvoorwaarde ze willen aanpakken.

We bespreken hier nog enkele aspecten die meegenomen worden in de contextanalyse: geld, tijd en locatie.

3.3.1 Geld

'Waar het vastloopt is op de werkvloer, de praktische invulling duurt jaren. Van wie is de teamkamer?

Van wie is het koffiezetapparaat? Durf conflicten aan te gaan.'

'Hoe kan het dat er op zoveel verschillende manieren geld wordt uitgegeven aan hetzelfde kind?'

Directie Integraal Kindcentrum

Uit de interviewanalyses is gebleken dat geld absoluut de meest complexe factor is voor het opzetten van een montessori kindcentrum. Of de organisatie nu start met een kosten-baten analyse dan wel met enthousiaste plannen, er komt in ieder geval een moment dat hierover nagedacht moet worden en de afspraken helder worden.

Geld gaat over:

Het gebouw, denk aan vragen als:

- Wie betaalt de inrichting?, wie bepaalt de inrichting?
- Wie betaalt de exploitatiekosten? En voor welke tijden?
- Wie is eigenaar van het gebouw?
- Wie pleegt het onderhoud?

Het personeel, denk hierbij aan de wet, die voorschrijft voor dat leerkracht een andere functie is dan pedagogisch medewerker: anders opgeleid, anders betaald, andere werktijden, et cetera. Dit leidt tot overwegingen als:

- Moet iedereen bij scholing aanwezig zijn?
- Moet iedereen op de ouderavond aanwezig zijn?
- Gaan we over op flexibele werktijden?
- Als de visie op een kind verschilt hoe gaan we daarmee om?

'Peuterspeelzaalleidsters moeten betaald worden voor een studiedag. Je hebt met andere cao's te maken.'

Directeur kinderopvang

Vanuit de twee bij 3.2 beschreven modellen kan er gekozen worden voor:

Integraal kindcentrum: één geldstroom, één cao vastgelegd in een stichting, één directie.

Kindcentrum: verschillende geldstromen voor opvang, bso, en onderwijs handhaven, gescheiden directies.

3.3.2 Tijd

'De grootste valkuil is te snel willen gaan.'

'Ik zou niet weten waar ik de tijd vandaan moet halen.'

'Je zal toch eerst moeten investeren: in tijd en ruimte. We hebben een enquête gehouden onder ouders.'

Directeur montessorischool

De tijdinvestering is voor alle partijen van belang: wat kost het en wat levert het op?

Er is altijd iemand die met een idee komt, vanuit welk belang dan ook. Als de ideeënbrenger ook de initiatiefnemer wordt, bestaat de kans dat diegene heel druk wordt. En blijft. Een initiatief, een idee, kan nooit een eenzijdig uitgewerkt plan zijn, dat is verloren tijd. Ook als één persoon het voortouw neemt zullen vele andere partijen moeten samenwerken, het idee wordt dan langzamerhand een gezamenlijk belang. Niemand kan een montessori kindcentrum alleen opzetten en het vraagt veel tijd om verkennende gesprekken te voeren. Die kosten tijd en dat aspect mag niet verwaarloosd worden. Vergeet niet de medewerkers mee te nemen in de ontwikkeling, zij zijn de dragers van het uiteindelijke werk.

Het opzetten van een montessori kindcentrum kan zowel van binnenuit als van buitenaf geïnitieerd worden:

'Er is druk van ouders, er worden overal van die centra opgericht, jij zult ook wel moeten. Je werkt dan vanuit tijdsdruk.'

De kortetermijnoplossing is echter niet handig. Tijd is geld en dat kan heel duur geld worden. Bij het opzetten van een montessori kindcentrum zullen emoties - positief of negatief - een rol gaan spelen. Want iedereen, leidsters, leerkrachten, ouders, bestuur, collega scholen en KDV, heeft een mening en die kan heel stellig worden. Tijd is vooral belangrijk om die emoties te ventileren, te filteren en de verandering een kans te geven. Het is tijd voor de participanten en tijd voor de medewerkers. Er wordt wel een plan gemaakt waarin een redelijk termijndoel vastgesteld wordt met concrete invullingen wie wat wanneer doet.

In beide modellen kan er gewerkt worden met een tijdpad van bovenaf (top/down) of een tijdpad van binnenuit.

'Belangrijk is dat je het bestuur mee krijgt. Daarna werk je vanuit diverse lagen, werk zowel top-down als bottom-up up.'

Directeur montessorischool, op weg naar een montessori kindcentrum

'We zijn gewoon begonnen, en we waren zo enthousiast dat de tijd alleen maar in ons voordeel werkte.'

Directeur montessori kindcentrum

3.3.3. De locatie

'De tijd is er rijp voor. De school trekt ook bewuste ouders, het montessori kindcentrum richt zich in eerste instantie op de omwonenden. Daar telt logistiek meer.'

Directeur montessori basisschool

'90 % van de kinderen voor het KDV komt uit de buurt. Die komen binnen omdat de school daar staat. Je moet heel veel ouders overtuigen: weet u nu op welke school uw kind komt?'

'Er zijn ouders die zeggen: ik wil alles op een plek: school, muziekles, huiswerkbegeleiding. Andere ouders vinden juist dat kinderen ook eens weg moeten.'

Directeur montessori kindcentrum

De fysieke huisvesting speelt een belangrijke rol. Hier gaan de twee beschreven modellen een andere kant op:

- Kenmerk van een IKC is dat het in één gebouw gehuisvest is.
- Een KC kan op meerdere locaties zitten.

Vragen die binnen de context locatie bekeken worden zijn bijvoorbeeld:

- Als er één locatie is, wie heeft dan de zeggenschap over de inrichting: de school of het KDV?
- Komen er meerdere kinderen op de locatie? Dat wil zeggen: als de kinderen van jouw school naar jouw BSO gaan, komen er dan andere kinderen bij?
- Weten de ouders hoe het werkt?
- Bij de context locatie komt ook de leiding voorbij, en de bijbehorende mandaten. Wie heeft de leiding, en hoe wordt dit vormgegeven, wat vraagt dit van de directeur?

'De kans van slagen wordt groter als de directeur een onderwijsachtergrond heeft! In ieder geval moet hij of zij minimaal hbo geschoold zijn. Je moet een pedagogisch leidinggevende hebben, die constant op de werkvloer erbij is, die erover praat. Die even samen kijkt, die ze scherp houdt. Die iets ziet en dat op de agenda zet. Ze moeten zelf gaan nadenken. Je hebt als directeur het voorleven. Wat zij de kinderen geven moet jij ook doen; ruimte geven, tijd geven, je moet ze serieus nemen. Maar wel de grens trekken.'

Directeur KDV

'Ik zie ouders als klant, ouders willen arrangementen kunnen inkopen. Kinderen worden gebracht naar hockey, muziek. De directeur is de poortwachter. Het mag geen wij/zij cultuur worden. De klant bepaalt of jij succesvol bent.'

Directeur montessori basisschool

Conclusie voor het opzetten van een montessori kindcentrum:

- De realiteit is dat kinderopvang een pedagogisch uitgangspunt heeft en het primair onderwijs een didactisch uitgangspunt.
- Kindcentra bieden goede kansen om aan te sluiten bij de montessori antropologie.
- Kinderopvang en primair onderwijs kunnen samengaan als de randvoorwaarden uit de contextanalyse duidelijk geformuleerd zijn op het gebied van financiën, tijd en huisvesting

- Leiderschap vraagt specifieke kwaliteiten.
- Leg duidelijk de partners vast, met taken en rollen.

4. De uitgangspunten: van Maria Montessori tot Het Montessorionderwijs in de 21^e eeuw

'Om de samenleving te beïnvloeden moeten we ons richten op de jeugd. Vanuit deze vaststelling komt de noodzaak van kindercentra, omdat het de kleinsten zijn die de mensheid vormgeven.'
Montessori, 1949, Aan de basis van het leven

Een kindcentrum lijkt sterk aan te sluiten bij de visie van Montessori, bij haar visie op opvoeding en onderwijs. Maria Montessori heeft in haar lezingen en boeken jaren gepleit voor een plek waar kinderen van jongs af aan samen kunnen zijn. Een plek waar onderwijs en opvoeding op een natuurlijke wijze samengaan, een plek waar zeer strikte eisen aan goede begeleiding gesteld wordt. Een plek die zij de naam gaf: 'het kindcentrum'.

Het kindcentrum heeft in dit citaat een maatschappelijke functie, volgens Montessori is het eigenlijk de enige manier om het jonge kind de juiste richting mee te geven op weg naar de vredesopvoeding. Daarnaast speelt nog een ander aspect mee, het psychologische. Het kind van 0 tot 3 jaar bevindt zich in een leeftijdsfase waarin de absorberende geest zeer sterk aanwezig is. Het kind ontwikkelt zichzelf door als het ware ervaringen uit zijn omgeving op te zuigen. Het heeft een omgeving nodig waar niet teveel prikkels zijn, niet te weinig, maar die wel georganiseerd is en waar interactie mogelijk is. Voor het kindcentrum zoals wij dit beogen geldt naast een maatschappelijke functie ook een psychologische en een sociale functie. Wij spreken over een Montessori kindcentrum en bedoelen hiermee echt de gehele vorm van dagarrangement: zowel onderwijs als opvang, dus ook de naschoolse periode, voor de leeftijd van 0 tot 12 jaar.

In dit hoofdstuk gaan we dieper in op de inhoud van een mogelijk montessori kindcentrum. We noteren hier enkele uitspraken van Montessori zodat u zich een beeld kunt vormen van haar visie rondom geïntegreerd werken en leven. Want juist bij een concept dat zo sterk een antropologisch uitgangspunt heeft zal de visie het startpunt zijn. Het zijn enkele grondideeën, die voor iedereen die een montessori kindcentrum wil starten als een soort uitgangspunt kunnen dienen. Er zijn er nog veel meer mogelijk, maar we hebben gemeend met deze vijf beelden niet teveel en niet te weinig

aanknopingspunten te bieden. We spreken over de kaders en noemen:

- Doorgaande ontwikkelingslijn;
- Zelfstandigheid, waaronder ook herhaling en lesjes geven;
- Kinderen leren (van) kinderen;
- Houding van de leidster, waaronder observeren;
- Voorbereide omgeving, waarin het begrip vrijheid verweven zit.

Daarnaast gaan we vanzelfsprekend uit van de vastgestelde bekwaamheidseisen voor montessori-onderwijs, gebaseerd op de gangbare sbl competenties(www.lerarenweb.nl): pedagogisch, didactisch, organisatorisch, interpersoonlijk, samenwerking met collega's, samenwerken met de omgeving en competent in reflectie.

De kaders worden behandeld vanuit historisch perspectief, gerelateerd aan de hedendaagse situatie, aan observaties, en een good practice en worden afgesloten met een vergezicht naar het montessori kindcentrum, een blik in de toekomst. Deze uitgangspunten vormen de kaders die u kunt hanteren bij het opzetten van uw eigen montessori kindcentrum. Hoewel we ons realiseren dat alles met alles samenhangt, wordt in iedere paragraaf een specifiek deel extra uitgelicht:

- 4.1 'Doorgaande ontwikkelingslijn' richt zich vooral op de pedagogische en didactische doelen, de plek waar kinderopvang en onderwijs elkaar treffen.
- 4.2 'Zelfstandigheid' belicht ook de positie van ouders.
- 4.3 'Kinderen leren (van) kinderen' richt zich op partnerschap, waarbij ook de rol van de leidinggevende aan bod komt.
- 4.4 'De houding van de leidster' richt zich attitude en de scholing van de medewerkers.
- 4.5 'De voorbereide omgeving' richt zich op de afstemming van de omgeving op de behoeften van kinderen in een specifieke ontwikkelingsfase.

4.1 Doorgaande ontwikkelingslijn

'De moderne leerkracht moet een enthousiast bestudeerder zijn van de biologie en psychologie van het opgroeiende kind en daarmee van de mens. Groei moet bijgehouden worden, niet alleen omdat het met fysieke groei te maken heeft maar ook met verandering. De mens is een beeldhouwer van zichzelf. Groei kan worden omschreven als een zoeken naar volmaaktheid, gedreven door een impuls van het leven.'

Montessori, 1947, Onderwijs en het menselijk potentieel

Voor kinderen gelden geen grenzen van tijd en ruimte om te leren, kinderen hebben maar een ontwikkelingstaak: groot worden. Hoewel hierin een vast ontwikkelingspatroon zichtbaar is, de perioden van groei, zal ieder kind zijn eigen weg volgen.

Zo ontdekt een kind in de periode van 3 tot 6 jaar dat taal een communicatieve functie heeft. Je praat niet alleen, er bestaat ook zoiets als lezen en schrijven (Hendriksen, 2011)

Eva is 3 jaar. Ze zit op het montessori kindcentrum. Eerst pakt ze de puzzels uit de kast. Nu ziet ze ineens een groep grote kinderen. De kinderen uit de onderbouw van juf Corry lopen in een rij. Zij hebben een werkje wat Eva ook wel wil. Die kinderen voelen een letter. Eva heeft dat gezien en dat wil ze ook graag.

Ze mag naar de andere groep toe om het plankje te halen. Ze mag niet meteen, want de juf is nog bezig met een lesje aan een ander kind. 'Wacht maar even,' zegt ze. Eva kijkt.

Eva zit in de gevoelige periode voor taal. Die begint vroeg, is eerst receptief, gericht op het opnemen van taal en wordt nu actief, op het werken met taal. Eva is vrij plotseling geïnteresseerd geraakt in moeilijke woorden en nu wil ze een letter voelen, een klank horen en wellicht haar naam schrijven. De leidsters zien dat Eva zich ontwikkelt. Ze stimuleren dat door goed in de gaten te houden waar het kind is, waar de belangstelling ligt en welke vraag het kind stelt. Er is geen sprake van een grens tussen kinderopvang en school, er is sprake van een doorgaande ontwikkelingslijn.

Opvallend is dat waar kinderen doorgaan in hun ontwikkeling, er geen overeenkomst tussen de doelen blijkt te zijn.

Wanneer we de doelen van de kinderopvang en onderwijs vergelijken zien we dat er binnen de kinderopvang gesproken wordt over onder meer:

- het bieden van fysieke en emotionele veiligheid;
- het bevorderen van persoonlijke competentie van kinderen;
- het bevorderen van sociale competentie van kinderen;
- socialisatie door overdracht van waarden en normen.

Terwijl de voornaamste taak van het onderwijs is: goed taal- en rekenonderwijs (www.rijksoverheid.nl of www.slo.nl).

Het lijkt alsof het kind tot vier jaar voornamelijk pedagogisch begeleid wordt en pas vanaf het moment dat hij de school binnenstapt aan cognitieve doelen moet voldoen.

Een vergezicht naar het montessori kindcentrum

Een montessori kindcentrum biedt een enorme kans om opvoeding en onderwijs samen te laten gaan. Opvoeding stopt niet bij 4 jaar, onderwijs begint niet bij 4 jaar. Het montessori kindcentrum staat garant voor een doorgaande ontwikkelingslijn, waarbij opvoeding en onderwijs gedurende de hele dag op een natuurlijke manier door elkaar lopen. Opvallend is dat het opzetten van een kindcentrum vaak gezien wordt als een mogelijkheid om kinderen eerder met onderwijs in aanraking te laten komen. In het montessori kindcentrum zoals wij dat voorstaan gaan onderwijs en opvoeding samen en zullen we dit vertalen door het formuleren van doelen die de doorgaande ontwikkelingslijn zichtbaar maken. De werkwijze wordt geoperationaliseerd in een schoolgids en schoolplan.

In het montessori kindcentrum wordt gewerkt volgens een holistische aanpak. Voor iedere leeftijdsgroep worden alle doelen zowel pedagogisch als didactisch beschreven.

Een doel als:

‘Er wordt een heldere week- en jaarplanning opgesteld met bijbehorende doelen’ (www.slo.nl) wordt aangevuld met:

‘In deze planning is zichtbaar dat er gedifferentieerd wordt naar leeftijd- en ontwikkelingsniveau.’

Het doel:

‘De ontwikkeling van kinderen wordt gestimuleerd op het gebied van taal, rekenen, ordenen en motoriek.’

wordt aangevuld met:

‘De ontwikkeling van de gehele persoonlijkheid wordt gestimuleerd.’

*‘De onderwerpen die wij in het kindcentrum bieden lopen parallel aan die van de school. Het zijn kosmische onderwerpen die door de hele school, in alle lagen terug te vinden zijn.’
Directeur montessori kindcentrum*

4.2 Ontwikkeling van de zelfstandigheid

*‘Het kind ontwikkelt de macht om rechtop te lopen niet door erop te wachten, maar door te lopen.’
Montessori, 1937, Het geheim van het kinderleven*

Hoe leren we kinderen om zelf controle over hun leven te krijgen, de goede keuzes te maken en deze op een goede manier uit te voeren. Hoe begeleiden we het kind zodat het zich kan ontwikkelen tot een

zelfstandig en autonoom individu? We bieden zorg, veiligheid en vrijheid, opvoeding en onderwijs, we begeleiden de kinderen op weg naar zelfstandigheid, allemaal ten dienste van het hoogste doel: de ontwikkeling van de gehele persoonlijkheid.

Ieder kind wil groot worden, waarbij het zelf doen, het zelf handelen, zonder hulp van de volwassene belangrijk is. De opvoeder kan tenslotte niet voor een kind eten, niet waarnemen, niet denken, niet voelen, en niet willen. Dat moet het kind allemaal zelf doen, dat zijn de middelen die hij voorhanden heeft om nieuwe dingen te leren, om de wereld te leren kennen. En in het onderwijs weten we dat de opvoeder niet voor het kind kan rekenen, niet kan lezen, ook dat moet het kind zelf doen. Zelf en zelfstandig.

Voor zelfstandigheid is herhaling een belangrijk aspect. Waar de opvoeder denkt dat iets allang beheerst wordt zal het kind een nieuw verworven vaardigheid blijven herhalen. Tot hij er klaar mee is, dan kan er iets nieuws binnenkomen. Het ene kind zal eerst doen en dan pas kijken wat er gebeurt is, terwijl het andere kind eerst eindeloos kijkt, observeert en dan pas tot de handeling komt. Maar in alle gevallen is de herhaling een middel voor ontwikkeling.

Als kinderen werkelijk geboeid raken gaan zij volledig in zijn werk op, er is sprake van diepe concentratie en zijn ze nauwelijks af te leiden. Als het werk klaar is, is een kind trots op wat hij bereikt of gemaakt heeft. Dat kan echt alles zijn, een bouwwerk zijn in de bouwhoek, of een figuur op een kralenplank, een tekening, of een voorstelling bij een verkleedpartij.

Terwijl het kind in de periode van nul tot drie jaar nog onbewust indrukken opdoet en verwerkt, neemt een kind in de leeftijd van drie tot zes de indrukken uit de omgeving bewust op. Er vindt in deze periode een coördinatie en verdere uitwerking plaats van datgene wat geleerd is in de eerste drie jaar. In deze fase wil een kind zelfstandig zijn, maar niet altijd, niet de hele dag door en niet voor de rest van zijn leven. Maar op het moment dat het iets wil, iets zelfstandig wil, dan moet dat ook gebeuren. Hoewel zijn koppigheid niet meer zo sterk aanwezig is als in de peuterleeftijd, is de kleuter die zeker nog niet kwijt (Hendriksen, 2011).

Dara is 4 jaar. Ze heeft in het Montessori Kinder Huis geleerd om zelf de groep in te gaan en als ze binnenkomt gaat ze iets uit de kast pakken. Dat heeft ze al twee jaar gedaan, dat doet ze zelf, terwijl papa of mama er nog wel even bij blijven.

Als ze naar de onderbouw gaat doet ze dit ook, alleen stapt ze nu een andere ruimte in. Daar moet ze aan wennen. Ze kijkt heel goed rond en dan ziet ze iets wat ze kent. Ze loopt er naar toe, kijkt haar moeder even aan en pakt dan een groot cilinderblok, heel voorzichtig met twee handen.

Dara heeft iets geleerd, ze heeft het zich eigen gemaakt en nu weet ze hoe het werkt. Als je op school komt, loop je naar de kast en je pak je iets. Dat deed ze in het Montessori Kinderhuis, dat doet ze vanzelfsprekend ook als ze de onderbouw ingaat. Dat is vertrouwd, dat is veilig, en dat is net dat stukje zekerheid wat ze nodig heeft om de nieuwe stap te kunnen maken.

De handeling, het doen, en het eindeloos herhalen van een handeling is niet alleen belangrijk voor één apart ontwikkelingsgebied, zoals de cognitieve ontwikkeling of de motorische ontwikkeling.

Handelen staat in dienst van de opbouw van de gehele persoonlijkheid, van de identiteitsontwikkeling. Zelfstandigheid is niet een keuze, zelfstandigheid is een voorwaarde tot groei.

Zelfstandigheid is een vrij algemeen begrip, waarover nogal wat spraakverwarring kan ontstaan.

Hebben we het over zelfstandig handelen, zelfstandig keuzes maken of zelfstandig denken?

Zelfstandigheid wordt in het onderwijs nogal eens verward met: 'op jezelf'. Zo wordt zelfstandig

werken dan een organisatievorm waarbij het kind, meestal na de instructie, alleen werkt zonder hulp.

Dit is echter niet meer dan zelfstandig verwerken. In de Montessori antropologie is zelfstandigheid een

soort status waar je naar toe werkt, een doel, waar alle opvoeding en onderwijs op gericht is. Om dat

te bereiken worden er hoge eisen gesteld en is er een weg die afgelegd moet worden. Zo is

zelfredzaamheid, het zelf dingen kunnen doen, een voorwaarde. Oefeningen in zelfredzaamheid

vormen een belangrijk onderdeel van Montessori-opvoeding en -onderwijs.

Ilse is 3. Ze is niet zo lekker, ze is heel verkouden en haar neus is constant vies. Daarom hangt ze maar een beetje in de zitzak. Ze gaat met haar mouw langs haar neus, wel vier keer. Dat gaat helemaal vanzelf; ze kent de beweging.

Daar komt Debbie, de leidster. Ze heeft een doekje van papier. Ze pakt het vast, snuit haar neus, frommelt het in elkaar en brengt het naar de prullenmand.

'Nu jij,' zegt ze tegen Ilse.

Ilse vindt het wel leuk. Ze pakt een papieren doekje aan, snuit haar neus en gooit het weg.

Dan komt ze weer terug. 'Kijk,' zegt Debbie, 'zo snuit je je neus.'

Ze laat de papieren doekjes naast Ilse liggen en loopt weg.

Als Ilse om 6 uur wordt opgehaald heeft ze de doekjes in haar hand. 'Wat heb je daar,' vraagt moeder. Debbie zegt niks, Ilse wel: 'Ik kan mijn neus snuiten,' zegt ze. Ze kijkt heel blij.

Ilse krijgt een lesje, op een heldere, eenvoudige manier. En ze leert een nieuwe vaardigheid: ze kan nu haar neus snuiten. Zelfstandigheid betekent binnen de montessori antropologie: het kind wordt geholpen die dingen zelf te doen die passen bij de leeftijd. Zelf een activiteit uitvoeren, zelf de keuzes kunnen maken, waarbij zelfstandigheid uiteindelijk weer een middel is om het nog hogere doel te bereiken: verantwoordelijkheid. Voor jezelf, de omgeving en de ander.

Een vergezicht naar het montessori kindcentrum

Een kind groeit door zelf ervaringen op te doen, zelf oplossingen te bedenken en zelf fouten te maken. Wanneer het kind bij alles geholpen wordt en overstelpt wordt door initiatieven van de opvoeders, wordt het de kans ontnomen zelf op zoek te gaan, om zelf de wereld te verkennen (Hendriksen e.a., 2012). Een kind heeft er absoluut geen behoefte aan om alleen maar 'bediend' te worden en dingen om zich heen te kunnen zien. Het kind heeft iets veel wezenlijker nodig, hij moet alle dingen zelf kunnen doen! Dat is de werkelijkheid!

De bekende Montessori tekst 'Help mij het zelf te doen' krijgt vorm in het montessori kindcentrum, een plek waar zelfstandigheid een groot goed is. Om dit in alle lagen zichtbaar te laten zijn, zal het een tekst zijn waar iedereen zich permanent mee bezig blijft houden, zowel ouders, als leidsters, als leiding.

De ouders van Lola komen kennismaken op het kinder centrum.

Ze zien een meisje dat in de groep 2-3 jarigen zit. Ze pakt een dienblaadje en kiest uit de mand een halve kiwi en een lepeltje. Ze loopt naar het kleine tafeltje bij de keuken en eet haar kiwi op. Daarna loopt ze naar de gootsteen en wast ze het lepeltje af, droogt alles af, brengt het droge dienblaadje terug en wast haar handen.

Ze is 25 minuten geconcentreerd bezig geweest,

'Fruit eten is werk,' zegt juf.

Ouders krijgen voor het eerst te maken met het begrip zelfstandigheid tijdens de aanmelding van hun kind. Soms is het kind nog niet eens geboren als ouders voor het intake gesprek komen. Zij zijn vooral op zoek naar een omgeving waar hun kind zich straks geborgen en veilig zal voelen, en waar ze een dagarrangement kunnen krijgen wat past bij hun leven. Een ouder gaat niet direct een verbinding aan met het montessori kindcentrum, ze zijn er vooral op gericht dat hun kind op een goede plek terecht komt. Dat er een doorgaande lijn is naar de school is prima, maar heeft nog niet de hoogste prioriteit. Die beslissing wordt pas genomen als er een relatie ontstaan is, als er verbinding tot stand komt. Hoe mooi is het als ouders bij het intakegesprek, bij hun binnenkomst, informatie krijgen over de gehele montessori kindcentrum periode, van 0 tot 12 jaar. In een beknopte brochure wordt iets verteld over de organisatie, zoals haal- en brengtijden, de indeling van de groepen, hoe een verjaardag gevierd wordt, de mogelijkheden die er naast kinderopvang zijn, etc.

Naast alle praktische zaken wordt ook aandacht geschonken aan de visie, aan wat zelfstandigheid betekent voor het gehele montessori kindcentrum.

Onderwerpen die aan bod kunnen komen:

Wat betekent het dat we elkaar een hand geven?

Wat is zelfredzaamheid?

Hoe spreken we met en over elkaar? (zacht en positief)

Hoe zien we de vrijheid terug in de school?

Hoe reageren we op kinderen die een nieuwe vaardigheid hebben geleerd?

Welke training volgen we met z'n allen, met een deel van het team en wat is voor ouders toegankelijk?

Ouders worden gerustgesteld als ze weten dat hun kind vanuit vertrouwen wordt begeleid. Maar ze lezen tevens hoe de lijn verloopt van zelfredzaamheid tot zelfverantwoordelijkheid. Een kennismaking met het montessoriconcept geeft weer: hoe doen wij dat, waarom doen we dat en wat betekent dat voor de relatie van de ouders met het montessori kindcentrum.

Een brochure van het montessori kinderhuis en de montessorischool (zie hfdst 5), die inhoudelijk dieper ingaat op de totale uitgangspunten van montessori kindcentrum en deze concretiseert, geeft ouders houvast. Het impliceert echter ook dat een montessori kindcentrum op het gebied van zelfstandigheid, en alles wat daarbij hoort, veel en regelmatig gezamenlijke oudermomenten organiseert. Juist door het gezamenlijke van de visie wordt deze steeds vanzelfsprekender en is hij voelbaar in alle lagen van het montessori kindcentrum. Groeien gebeurt pas in de praktijk, als ouders merken dat het klopt, als ze zien dat de uitgangspunten, zoals zelfstandigheid iets is waar allen aan werken. Maar ook als ze als partners gezien worden en serieus genomen worden. Ouders kan gevraagd worden zelf een verhaal in te sturen of op de montessori kindcentrum webpagina te plaatsen.

Naast de ouders zijn het natuurlijk ook de leidsters zelf die actief nadenken en een concrete invulling geven aan de tekst: 'help mij het zelf te doen'. Het begrip zelfstandigheid biedt het kader voor leidsters uit de kinderopvang en leraren uit het primair onderwijs om elkaar te ontmoeten en gezamenlijk inhoudelijk aan de slag te gaan

'De BSO die we eerst hadden was afschuwelijk, zodra de kinderen binnenkwamen begonnen ze te schreeuwen. Er heerste een cultuur van gek doen. Ik ben zo blij dat er een montessori kindcentrum is dat aansluit bij de school. Julie gaat na schooltijd naar de BSO en daar is het gewoon rustig en vriendelijk. Dat begint met de hand. Je geeft om 3 uur juf Lorna een hand als afscheid en om 5 over 3 begroet je juf Karima, weer met een hand. Heel normaal.'
Een ouder.

'Peuters hebben ook een keuken, maar dan klein, ze hebben bekertjes en kopjes van glas, aardewerk. Kinderen pakken zelf iets uit de kast, en ruimen het zelf weer op. Zelfstandigheid en vrijheid zijn de pijlers. Een kind kiest echt zelf wat het gaat doen, en ook hoe lang.'
Directeur kinderdagverblijf

4.3 Kinderen leren (van) kinderen

'Ten aanzien van het pedagogisch klimaat is in het montessorionderwijs uitgangspunt dat de relatie tussen leerkrachten en leerlingen gebaseerd is op wederzijdse betrokkenheid, vertrouwen en respect. Het klimaat komt in het bijzonder voort uit het handelen van de leerkracht en medeleerlingen en garandeert dat de leerling zich begrepen voelt in gevoelens en denken, zich veilig voelt om fouten te maken en in discussie te gaan'

Het Montessorionderwijs in de 21e eeuw

Voor een kind tot ongeveer 6 jaar is het voldoende om in het gezelschap van andere kinderen te zijn. Hij zoekt wel bewust andere kinderen op, maar hoeft er niet perse iets gemeenschappelijk mee te doen. Piaget (1952) spreekt van egocentrisme in de belevingswereld, het onvermogen om zich te verplaatsen in anderen. Het kind begrijpt niet dat anderen dingen niet op dezelfde manier waarnemen als zijzelf. Tijdens het spel zien we een jong kind bijvoorbeeld in zichzelf praten, ook in aanwezigheid van anderen en af en toe negeren ze gewoon wat een ander tegen hen zegt. Hier komt veel gedrag tijdens de kleuterleeftijd vandaan. Daarom reageert het kind altijd vanuit zijn eigen perspectief. Een perspectief dat een volwassene niet kan bedenken, waar kinderen elkaar voor nodig hebben.

Judith is 10 jaar en ze gaat 3 dagen per week naar de BSO.

Op school was ze al begonnen met een werkstuk over walvissen. Meneer had haar de dierenbak gegeven en ze was begonnen met de jonge dieren. Ze raakt steeds meer geïnteresseerd, ze heeft filmpjes gevonden en ze wil nog meer weten. Dat gaat ze gewoon op de bso uitzoeken, dat mag daar. Dan komt Max naast haar staan. Hij is een kleuter, maar blijft kijken. 'Wil je een walvis kleuren?', vraagt Judith.

Ze voelt zich goed als ze zo'n jong kind kan helpen. Hij krijgt een kopietje van een walvis en gaat geconcentreerd kleuren. Tijdens het kleuren praat Max aan een stuk door, heel zacht in zichzelf. Dan kijkt hij op en vraagt: 'Judith, kan een walvis ook spugen?'.

Judith wil alles weten over walvissen, ze laat zich leiden door het kader van de dierenbak, ze wordt uitgedaagd door nieuwe vragen te stellen. Maar de vraag of een walvis kan spugen zou ze nooit bedacht hebben. Die ontstaat doordat ze het jonge kind gelegenheid geeft een kijkje bij haar werk te nemen, en vanuit zijn eigen perspectief een vraag te creëren. Kinderen leren van kinderen.

Sem leert door de ander te spiegelen, te imiteren, maar vooral te observeren. Ieder kind leert veel door te kijken naar anderen, hij neemt zelfs grote stukken van de ander over. Sem onderzoekt als het ware de identiteit van de ander. We spreken van modeling, het leren van nieuw gedrag door het gedrag van de ander als voorbeeld te nemen (Bandura, 1977). Bij modeling wordt grote waarde gehecht aan een model, een persoon die als identificatiefiguur kan dienen. In de normale ontwikkeling neemt het kind gedrag en routines over van de opvoeder, modeling verloopt dan onbewust. Hij leert door voordoen, nadoen en herhaling. Bij het opgroeien is de rol van de opvoeders enorm belangrijk. Het kind zoekt een persoon die de rol van identificatiefiguur kan vervullen, het zoekt iemand die hem begrijpt (Hendriksen, 2012).

Een vergezicht naar het montessori kindcentrum

Kinderen leren van elkaar, kinderen leven met elkaar en het is bekend dat het leven in een heterogene groep de sociale ontwikkeling bevordert. Montessori vond de heterogene groepsindeling een noodzaak omdat deze het meest de gezinssituatie benadert. Net zoals een gezin is een montessori kindcentrum een sociale gemeenschap. Een gemeenschap waarin je leeft, waarbinnen je ook je eigen ruimte kunt innemen maar waar ook heldere grenzen zijn.

Niet alleen kinderen, ook volwassenen leren van en met elkaar. Iedereen die werkzaam is in een montessori kindcentrum toont het voorbeeld: we werken samen, we leren van elkaar, we zijn partners. Ouders, kinderen, leidsters, allemaal. Samenwerken betekent niet dat er geen hiërarchie is, de leiding van een montessori kindcentrum is heel bepalend voor het welzijn.

Als we ervan uitgaan dat kinderen van en met elkaar leren kunnen dan we dit ook doorvoeren naar de organisatie, en ontstaat er een lerende organisatie. Het opzetten van een montessori kindcentrum vraagt specifieke leiderschapskwaliteiten waarbij gebruik gemaakt kan worden bijvoorbeeld: Montessori Leef Werk Kwaliteiten, NSA competenties montessori directeur, of de gulden tien (bijlage a,b,c). Leiding geven aan een montessori kindcentrum betekent dat de geformuleerde competenties

voor montessori directeuren aangepast zullen worden. Enkele voorbeelden van aangepaste competenties zijn:

Visie

'De schoolleider vormt zich een beeld van de toekomstige ontwikkelingen en kan deze los zien van de huidige situatie. Hij concentreert zich op hoofdlijnen en vertaalt de visie in lange termijn doelstellingen. Hij kan een beleid ontwikkelen om de gestelde doelen daadwerkelijk te implementeren.' (NSA competentieprofiel montessori directeuren)

Wordt:

'De schoolleider heeft visie op het primaire proces en gaat het gesprek met de andere leden van de school (montessori kindcentrum, JH) aan om tot gedeelde waarden te komen.' (Stam & vd Hilst, 2003)

Leiderschap

'De schoolleider leidt en begeleidt activiteiten van teamleden; stimuleert, motiveert en coacht het team en de individuele teamleden om de kwaliteit van de school en het team te verbeteren. Geeft richting en sturing aan een groep, onder meer door het stellen van doelen. Brengt doeltreffende samenwerkingsverbanden tot stand.' (NSA competentieprofiel montessori directeuren)

Krijgt de toevoeging:

'Bij een ontwikkelorganisatie hoort coachend leiderschap. Dat is de enige manier om met de paradox van de "sturing van de zelfsturing" om te gaan.' (Stam & vd Hilst, 2003)

Leiding geven aan een montessori kindcentrum vraagt om iemand die binnen het kader 'kinderen leren (van) kinderen' inhoud kan bieden, inspiratie en kennis heeft en deze kan vertalen naar het toekomstige montessori kindcentrum. De basisgedachte is dat je binnen de bestaande hiërarchie allemaal van elkaar leert, dat je een heterogene organisatie bent, dat je van elkaar kunt en wilt leren.

Een montessori kindcentrum vraagt:

- iemand, die steeds weer kernwaardes/ kaders blijft vasthouden en dit bespreekbaar maakt;
- iemand die wel veel ruimte en vrijheid geeft om binnen die kaders te bewegen;
- iemand die vrijheid geeft en werkt vanuit vertrouwen;
- iemand met lef, en moed;
- iemand die feedback durft te geven;
- iemand die een koers uitzet, en die helder de gewenste situatie kan beschrijven;
- iemand die aandacht heeft voor de eigenheid van de leidsters en de kinderen.

Maar vooral:

iemand die in het eigen handelen een rolmodel is, die teamleden begeleidt zoals je kinderen begeleidt. Het begeleiden van kinderen, of het nu van 0-4 jaar in het Montessori Kinder huis is, van 4 tot 12 jaar op of na de school is, vertoont grote overeenkomst met het leiden van een team. De leider leeft het goede voor en is een identificatie figuur, zodat modeling kan ontstaan.

'Bij ons werken de ouders ook mee. Ze geven kooklessen en bieden cursussen aan. Kinderen kunnen een strippenkaart kopen, en daarmee kiezen ze wat ze willen. Zo kunnen ze een introductiecursus viool krijgen, of een vervolgcursus. De ouders bieden dit aan, ze maken zelfs de hele gids. Maar aangezien het met ons logo gebeurt, en op onze site staat geven wij er de goedkeuring aan. We evalueren met elkaar, want het kan niet zo zijn dat een leuke cursus op een verkeerde manier gegeven wordt. Ik kies niet wie dit voorbereidt, dat gaat echt vanzelf, helemaal automatisch.'
Directeur montessori basisschool, op weg naar een montessori kindcentrum

'De omslag is gekomen toen we zijn gaan denken vanuit de organisatie als geheel, dan voelt iedereen zich gehoord.'

Directeur montessori kindcentrum

'Om veranderingen succesvol door te voeren is het belangrijk dat je als schoolleider, vanuit een visie op leren, zelf gelooft in de onderwijsvernieuwing en anderen daarvoor enthousiast kunnen maken. Daar is ook lef voor nodig.'

Een montessori kindcentrum vraagt om een inspirerende leider, iemand die de kaders uitzet, maar ook die durft los te laten. Dit kan alleen als je elkaar scherp houdt.'

Directeur montessori basisschool

'Mensen moeten weten: montessori is keihard werken, je moet sociaal pedagogisch mee in het geheel. De kerngedachte is van het geheel naar de delen, dat moet je overal proeven, juist in de opstart fase.'

Directeur montessori basisschool

4.4 Houding van de leidster – observeren

'In een montessori groep zijn de kinderen niet anders, de leidster moet anders zijn. Je moet niet leren wat je moet doen, maar wat je moet laten. De leidster moet opletten, kinderen bestuderen, hun uitingen gadeslaan en daaruit opmaken welke leiding het kind nodig heeft. En niet meer dan dat geven'

uit: Rombouts, 1920, Montessorianisme

Montessori hecht grote waarde aan de leidster. De houding van bescheidenheid, rust en respect betekent echt iets voor het handelen. Daarom is het heel belangrijk dat de opvoeder niet tussenbeide komt als het kind geconcentreerd bezig is. Aandacht heeft te maken met focussen. Het kind legt een sterke focus op datgene wat het doet. Of het nu kijken is, lopen, of het bestuderen van een onderwerp, ze gaat er helemaal voor. Het is net alsof ze het geheel probeert te doorgronden, te voelen, te zien en door het te denken. Op het moment dat het kind een nieuw onderwerp doorheeft verliest het de aandacht, het is klaar, want het is bekend. Dan ontstaat er ruimte voor een nieuwe uitdaging. De uitdaging komt in dit geval niet van buitenaf maar van binnenuit. Als het kind de uitdaging vanuit zichzelf vindt, is de belangstelling en motivatie groot. De motivatie is zo groot dat ze zichzelf de dingen aanleert, of in ieder geval het gevoel heeft dat ze het zichzelf leert (Mönks, 2009). Als er concentratie is, als hij volledig in zijn werk opgaat mag hij niet gestoord worden. Niet alleen verstoort de opvoeder dan de activiteit, maar ook verstoort hij de kans op natuurlijke verovering. Als het kind ongestoord heeft kunnen werken zal hij naderhand trots zijn en het gevoel hebben iets bereikt te hebben.

Abel is 2 jaar. Hij krijgt een lesje: een vaasje maken. Er is een schenkkannetje en Maureen, de leidster zegt: 'Doe maar vol.' Ze giet het water met een trechter over in een klein vaasje, ze kiest een bloem, een rode en een witte, ze pakt een kleedje en brengt het geheel naar de grote tafel, waar straks geluncht wordt.

'Ga je gang Abel,' zegt ze. Abel doet het tweede vaasje helemaal zelf. Daar komt Luc aan, hij wil naar de grote kan met water grijpen. 'Je mag wel kijken Luc,' zegt Maureen, 'maar het is Abels werkje.'

In dit voorbeeld komt weer het belang van de kennis van de leidster naar voren. De leidster weet dat kinderen samen kunnen werken, dat ze moeten leren delen. Maar dat hoeft niet altijd, en niet bij alles. Als een kind alleen werkt mag dat, en mag hij zelfs nooit ongevraagd gestoord worden. Dat weet deze leidster.

Het kind leert door sociale deelname aan een proces (Bronfenbrenner, 1979), waarbij het onderscheid tussen kind en omgeving vervalst. Er is een symbiotische relatie. Het hart van de opvoeding ligt in de interactie tussen kind en omgeving en een belangrijke consequentie van deze opvatting is de

aandacht voor de opvoeders, zowel thuis als op school. Het kind is niet alleen in de wereld, hij neemt niet alleen waar en komt niet alleen tot ontwikkeling. Hij doet dit in samenspel met zijn omgeving. Het kind krijgt belangstelling voor zaken maar is daarbij ook afhankelijk van datgene wat hem aangeboden wordt, waar zijn aandacht op wordt gericht en van het mee reagerend gedrag van zijn omgeving. Volgens Bronfenbrenner is de opvoeder een van de belangrijkste factoren voor de kwaliteit van de interacties. Het kind imiteert de volwassenen, maar dat kan alleen als de volwassenen ook mee reageren op het kind, het is de eerste stap op weg naar interactie. Niemand kan groeien zonder de ander. Ieder mens ontwikkelt zich in interactie met de wereld om zich heen. Dat kunnen zijn ouders zijn, de andere kinderen, en de school. Kennis van de ontwikkeling van het kind helpt ons om te snappen waarom het kind iets doet, en dat leidt weer tot weloverwogen keuzes in ons handelen. Dan kunnen we het kind een stukje verder op weg helpen in zijn ontwikkeling. In zijn eigen ontwikkeling.

Een vergezicht naar het montessori kindcentrum

Wellicht is dit een van de belangrijkste aspecten van een succesvol montessori kindcentrum: we hebben het hier over de houding van de leidsters en van alle andere medewerkers.

De houding, die zo specifiek is voor het montessoriconcept is zichtbaar, voelbaar en toetsbaar bij allen die met de kinderen werken, of het nu de pedagogisch medewerkers, de leerkrachten of de directie betreft.

Wat vraagt die specifieke montessori houding? We benoemen enkele aspecten die in het montessori kindcentrum vertaald kunnen worden naar zichtbaar handelen.

Geduld

We kijken naar het kind met een bevestigende blik in plaats van met een beoordelende blik.

Precisie

Er wordt dagelijks geobserveerd, waarbij zowel de open observatie als het werken met diverse observatiemodellen gehanteerd wordt. De leidster signaleert wat het kind doet, maar veel belangrijker is de houding van de montessorileidster op zoek is hoe doet het kind het en vooral waarom. Na de signalering wordt een beslissing genomen.

Respect.

Er is geen onnodige inmenging als een kind geconcentreerd bezig is, de leidster stoort niet onnodig. Dit impliceert niet een afwachtende houding, maar juist een proactieve.

Hoe bewerkstelligen we dat iedereen met dezelfde blik naar kinderen kijkt, hoe blijven we alert en hoe borgen we dat door het hele montessori kindcentrum, van 0 tot 12 jaar? Het is duidelijk dat scholing een belangrijk aspect vormt. Scholing voor de pedagogisch medewerkers gericht op de basiskennis en vaardigheden. Maar na die scholing is er ruimte voor dialoog. Door alle geledingen. We zetten de pedagogie weer op de agenda.

Binnen het montessori kindcentrum is een maandelijks kind overleg ingepland. Hierin participeren de leidsters van het montessori kindcentrum en de leerkrachten van de school. Om het kind overleg inhoud te geven wordt er zo min mogelijk gebruik gemaakt van gestandaardiseerde formats.

De enige vooropdracht, voor leidsters/leerkrachten van kinderopvang en onderwijs, luidt: noteer van elk kind uit je groep iets moois. Hiermee wordt de richting van het gesprek aangegeven. De richting is: wat kan het kind en wat heeft het nodig en er wordt uitgegaan van de kwaliteiten van de leidsters.

Zelfstandigheid is een kader waarbinnen kinderopvang en primair onderwijs elkaar kunnen vinden. Bij het opzetten van een M montessori kindcentrum kan de samenwerking gezocht worden op bestuurlijk

niveau, waarbij welzijn en onderwijs samen gaan. De echte samenwerking, namelijk die tussen de mensen op de werkvloer, gaat opvallend sneller als we het kind centraal zetten, als er over kinderen gesproken wordt. En zoals we tegen kinderen spreken, zo spreken we ook over kinderen. De houding van de leidster vraagt om scholing, training en dialoog.

We zeggen niet meer overdreven: o, wat knap van je. En we gebruiken ook geen negatieve woorden meer. We oefenen met nieuwe woorden die we ervoor in de plaats kunnen zetten. Dat is wel leuk hoor, want we spreken elkaar er nu op aan.'

Leidster kinderdagverblijf

'Startpunt is de houding. Ik zie nooit meer leidsters die zomaar wat kletsen tussendoor. Ze zijn altijd met het kind bezig, of aan het observeren, of geven een lesje. Knuffelen mag hoor. Warm gevoel. Het is geen minischooltje.'

Directeur montessori kinderdagverblijf

'Een kind leert bij ons op het kinderdagverblijf het begin van oorzaak-gevolg, het ervaart de consequenties van zijn eigen handelen. Als een kind van 2 jaar met een bakje bruine bonen loopt en de bonen vallen omdat het kind het bakje scheefhoudt, dan gaat de leidster eerst kijken, niet ingrijpen! Kinderen mogen fouten maken, ze leren door te handelen. In plaats van ingrijpen moet de leidster afwachten.'

Directeur montessori kinderdagverblijf

4.5 De voorbereide omgeving

'Het kind kan zich alleen ontwikkelen door ervaringen met de omgeving. Dit noemen wij werk. De eerste opvoedingstaak is het kind van een omgeving te voorzien die hem de functies laat ontwikkelen die de natuur hem geeft. En dat is niet eenvoudig.'

Montessori, 1949, Aan de basis van het leven

Ieder mens heeft de drang om groot te worden, zijn eigen weg in de wereld te zoeken en zijn persoonlijkheid te vormen. Ontwikkeling is de weg die het kind bewandelt, die hem naar onafhankelijkheid voert. Op de weg naar groot worden zijn enkele factoren van grote invloed: de eigen persoon, wie het kind is, en de omgeving, de plek waarin hij opgroeit.

Zoals beschreven in Het Montessorionderwijs in de 21^e eeuw: *'In het montessorionderwijs krijgen kinderen middelen aangereikt, waarmee ze in zelfwerkzaamheid een werkelijkheidsgebied kunnen onderzoeken.'*

Voor het opgroeiende kind is een omgeving die afgestemd is op zijn ontwikkelingstaak van groot belang. Het kind stapt iedere dag opnieuw de wereld in. Al lopende, al spelende komt hij iets tegen wat zijn aandacht trekt en waardoor hij gemotiveerd raakt. Als dat moment eenmaal daar is, en het kind zijn doel ontmoet heeft, kan hij enorm doortastend en vasthoudend zijn. Aristoteles (350 v.C.) zei: *'Het doel ligt in de handeling zelf besloten.'* Een voorbereide omgeving is voor elke leeftijd anders, omdat iedere fase een andere opvoedingstaak heeft. Dus passen wij de omgeving aan aan het kind (Hendriksen, 2011). De voorbereide omgeving is rustig, esthetisch en afgestemd op de leeftijd van het kind en de gehele persoonlijkheidsontwikkeling en biedt geen afleidende prikkels. Dit geldt voor alle leeftijdsfasen, van 0 tot 12 jaar.

Een cruciaal ontwikkelingsmoment is het moment waarop het kind gaat lopen. Montessori (1949) stelt: *'Met zijn eerste stap betreedt het kind en hogere trap van ontwikkeling, een streven om nog grotere onafhankelijkheid te verkrijgen.'* Niet zozeer vanwege de motorische vaardigheid als wel dat het kind hiermee de eerste stap in de grote wereld zet, een nieuwe kijk op de wereld krijgt en zelfstandig de mogelijkheid heeft om van plek naar plek te gaan. Dit vraagt om een aangepaste voorbereide

omgeving.

Jordi is bijna 2 jaar. Hij kan heel goed lopen en nu heeft hij iets nieuws geleerd. Hij heeft het zelf geleerd.... hij kan rennen. Hij is in de tuin en rent zomaar rond. Hij schreeuwt en valt. Mirte, zijn oudere zus, moet er erg om lachen. Jordi staat op, en begint weer te rennen. Als hij een rondje gerend heeft laat hij zich expres vallen en schreeuwt er heel hard bij. Hij kijkt naar Mirte of ze weer moet lachen.

Vaardigheden als lopen, klimmen en rennen leert het kind vanzelf. Het leert het door eindeloos te herhalen en te oefenen. De nieuwe vaardigheid geeft hem plezier en zelfvertrouwen en vooral: letterlijk een nieuwe kijk op de wereld. Dit betekent dat de omgeving aangepast wordt.

Een voorbereide omgeving is afgestemd op alle kinderen in de groep in het montessori kindcentrum. Naast het geheel is het in alle gevallen belangrijk dat een kind ook zijn eigen ruimte heeft, zijn grens kan trekken. Of je nu jong bent of oud, iedereen heeft recht op zijn eigen ruimte, een plek waar geen toegang voor anderen is, waar je op en met jezelf kunt zijn. Zoals Herzberger (2011) het formuleert: *'Met dat kleedje op de grond als tijdelijk eigen territorium, daarmee heb je altijd je eigen ruimte bij je. Dat zijn toch schitterende ideeën van Montessori.'*

'Emma zat in de onderbouw van de montessorischool. We hebben ons best goed ingeleefd als ouders. Informatieavonden, hele schoolgids doorgeworsteld, alles op een kalender gezet. En dan, op zondagochtend komt ze uit de badkamer met een handdoek. Die rolt ze heel geconcentreerd uit, alsof het een heilige handeling is. Ze pakt een Barbie, legt die op de handdoek en gaat spelen. Dit is mijn kleedje zegt ze, hier mogen jullie niet komen.'
Een ouder

Een vergezicht naar het montessori kindcentrum

Een voorbereide omgeving die afgestemd is op de ontwikkelingsfase van het kind, die ervoor zorgt dat kinderen datgene tegenkomen wat ze nodig hebben, die niet teveel prikkels biedt maar wel uitdagend is. Het is geen rijke leeromgeving maar een voorbereide omgeving. Voorbereid in:

- groepeeringsvormen
- fysieke omgeving: inrichting en de aankleding
- geestelijke omgeving: motivatie en verdieping

Groeperingsvormen

De groepsindeling voor het montessori kindcentrum is bepalend voor de voorbereide omgeving. Enkele voorbeelden:

Indeling volgens leeftijd/vaardigheid

Een baby, ook als hij kruipt, heeft een eigen ruimte, omdat er sprake is van een volkomen andere ontwikkelingsfase. De leeftijd is niet de grens om over te gaan naar de dreumes groep, nee het is de ontwikkeling die bepaalt of dat kan. Als het kind gaat lopen wordt het in een nieuwe groep geplaatst.

Indeling heterogeen

Alle kinderen zitten bij elkaar waarbij de voorbereide omgeving voor de ordening zorgt.

Jimmy is 11 maanden, hij ligt in het midden van de groepsruimte, waar kinderen van 0 tot 4 jaar aanwezig zijn. Hij ligt in een deel dat afgeschermd wordt met een groot hek, een soort box. Hij ligt

daar, hoort de geluiden om zich heen, soms hard, soms zacht, hij ziet het plafond want hij ligt op zijn rug. Dan draait hij zich om en kruipt heel snel naar het poortje. Daar kan hij door, dat weet hij. Hett poortje, daar wil hij naar toe, hij kruipt op z'n snelst tot vlakbij... Dan is juf Mirjam er ineens ook, ze zit naast hem op een laag krukje, vlak naast het poortje.

'Wil je naar de grote kinderen?,' vraagt ze.

Jimmy kruipt door en dan is hij er. Juf kijkt even op, naar de andere kinderen. Ze zegt niks, maar het is alsof ze met haar blik laat weten: Zien jullie dit, Jimmy komt eraan.

Alle kinderen, die rondlopen en bezig zijn, worden bijna stil. Er daalt een rust over de groep, Jimmy komt eraan.

Het kind heeft de vrije keuze om vanuit een zeer besloten gemeenschap een andere ruimte te kiezen. Andersom mag het echter niet. De grote kinderen kunnen niet ongevraagd de besloten ruimte van hen die nog niet kunnen lopen binnengaan. Dat mag wel, maar dan moeten ze het vragen.

Fysieke omgeving: inrichting en de aankleding

Een kenmerk van het montessori kindcentrum is dat er een eenduidige voorbereide omgeving is door het hele centrum. In alle gevallen is de opvatting van de voorbereide omgeving sterk gericht op de inhoud: wat willen we in de voorbereide omgeving zetten. Zowel fysiek, bijvoorbeeld in de kleuren, de schilderijlijsten, de aankleding, als qua organisatie.

Een voorbereide omgeving betekent dat er vooraf nagedacht is over de inrichting, en dat deze niet verandert. Wat wel gebeurt is dat de voorbereide omgeving afgestemd is op de leeftijd. Jonge kinderen halen enorme zekerheid uit een stoffelijke omgeving die niet verandert, terwijl oudere kinderen dingen moeten tegenkomen waar ze door uitgedaagd worden. Iedere groep heeft een aandachtstafel, die biedt de variatie.

Geestelijke omgeving: motivatie en verdieping

In een montessori kindcentrum is de vraag hoe we de groepen/gangen aankleden van belang, maar zeker zo wezenlijk is de vraag waarom we dat doen. De leraar/leidster is verplicht telkens de onderliggende behoeften van de kinderen te ontdekken en te begrijpen, en in deze behoefte zo goed mogelijk te voorzien.

In Het Montessorionderwijs in de 21e eeuw staat: *'De opbouw van leerlingenactiviteiten zorgt ervoor dat stapsgewijs de verantwoordelijkheid van de leerling wordt vergroot, aangepast aan zijn of haar ontwikkelingsfase met bijzondere aandacht voor het dragen van verantwoordelijkheid voor het leren, het "leren leren" en leren kiezen.'*

De fysieke voorbereide omgeving is dus zichtbaar, terwijl de geestelijke voorbereide omgeving meer het 'voelbare' behelst. Het zijn de regels, de uitgangspunten, de omgangsvormen, en de houding.

We noemen:

- Het werk van een kind is van hemzelf, hij kan andere kinderen uitnodigen mee te doen, hij mag ook weigeren.
- Het materiaal dat een kind gekozen heeft wordt zelf gepakt en teruggezet. Jonge kinderen mogen geholpen worden door oudere kinderen of door de leerkracht.
- Als er op de vloer wordt gewerkt wordt een kleedje gebruikt om de werkruimte af te bakenen. Dit betekent dat het werk dat op het kleedje ligt onaangetast blijft.
- Kinderen respecteren zichzelf, anderen en de omgeving. Dit wordt voorgeleefd door volwassenen.

'De kast is een vast iets, die staat altijd op dezelfde plek. Maar de werkjes mogen wisselen. Niet elke week een heel nieuw werkje. Het blijft een pincetwerkje, we wisselen bv andere dingen om te pakken, of een andere pincet.'

'Ons ideaalbeeld was een open ruimte, waar kinderen vanuit alle ruimtes zo naar binnen kunnen lopen. Dit was niet handig, het werd veel te chaotisch, want kinderen hebben rust nodig.'
Directeur montessori kinderkuis

5. De toekomst: opvang en onderwijs

'Het is niet genoeg te weten, men moet ook toepassen.

Het is niet genoeg te willen, men moet ook handelen.'

Goethe (1749 – 1832)

Hoe leren we kinderen om zelf controle over hun leven te krijgen, om de juiste keuzes te maken? Hoe geven we kinderen de ruimte om een eigen identiteit te ontwikkelen en een betekenisvolle relatie op te bouwen met de hen omringende wereld?

Hoe kunnen wij de omgeving van kinderen zodanig vormgeven dat zij opgroeien met vertrouwen in zichzelf en de wereld? Wellicht is dit de kernvraag voor allen die zich bezighouden met opvoeding en onderwijs van kinderen. In dit hoofdstuk 'de toekomst' bespreken we in 5.1 de conclusies, en kijken we in 5.2 naar de echte toekomst: we gaan uit van een vergaande samenwerking tussen kinderopvang en primair onderwijs met als doel te komen tot het 'Montessori Kindcentrum, Casa 3.0'. In 5.3 worden enkele aanbevelingen gegeven om dit te concretiseren..

'Er zijn diverse organisatiemodellen mogelijk, wij hebben het over opvoeding.'

5.1 Conclusie

De vraagstelling die we in hoofdstuk 2 noemden was:

Kunnen wij vanuit de montessorivisie op opvoeding en onderwijs, en aansluitend bij de veranderende samenleving, een kind centrum starten op een dusdanige wijze dat deze voor het kinderleven verrijkend is?

Met de deelvragen:

- *Welke vormen van kindcentra sluiten aan bij de montessorivisie?*
- *Welke indicatoren kunnen dienen voor het starten van een kindcentrum?*
- *Welke randvoorwaarden zijn van belang voor het opzetten van een kindcentrum?*

Na het bestuderen van de bronnen, de behoeftes, de praktijksituaties, en vooral de diversiteit in de context trekken we de volgende conclusies:

De doelen tussen onderwijs en opvang verschillen nogal. Beide benaderingen kunnen gezien worden als twee uitersten. Aan de schoolkant zijn er nauw omschreven cognitieve doelen en veel instructie en aan de opvangkant zijn er brede ontwikkeldoelen waarbij kinderen de ruimte krijgen om zelf keuzes te maken in wat ze leren.

De motivatie om een kindcentrum te starten is onder directies van zowel kinderopvang als scholen zo groot dat mensen zich nauwelijks laten tegenhouden door bestuurlijke problemen, het hoe is geen issue: ' overal in het land verschijnen initiatieven'.

Als modellen of vormen zijn zowel het integraal kindcentrum als het kindcentrum toepasbaar. Daarbij wordt de keuze bepaald door de mate van bestuurlijke samenwerking en leiderschapskeuze.

De indicatoren die van toepassing zijn kunnen uitstekend gekozen worden vanuit de montessorivisie.

Hierbij kan gewerkt worden vanuit vastgestelde competenties maar voor een breedgedragen teamvisie is het beter aan te sluiten bij de vijf beelden en deze gezamenlijk invulling te geven.

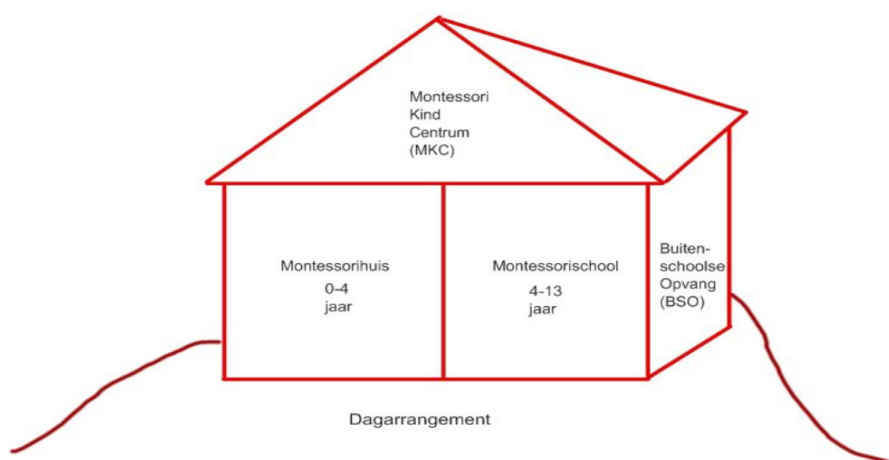
De randvoorwaarden per organisatie zijn verschillend en moeten wel in kaart gebracht worden. Naast de context plaats, tijd en geld is er een randvoorwaarde die cruciaal is; scholing.

'Het is toch fantastisch dat we ons concept kunnen uitrollen.'
 'Een valkuil is het te snel willen gaan. Het gaat om de visie.'
 'Scholing, scholing, en nog eens scholing.'
 'Hoe noemen we onszelf dan?'

Al met al kunnen we hier een duidelijk antwoord formuleren:

Het oprichten van een montessori kindcentrum biedt een prima kans om vanuit het montessoriconcept kinderen van 0 tot 12 jaar een omgeving te bieden waarin opvoeding en onderwijs samengaan. De keuze voor een bestuurlijke samenwerking PO en KO wordt vrijgelaten, maar de samenwerking in montessorivisie is wel voorwaardelijk. We zoeken een nieuwe naam en bepleiten:

5.2 Het montessori kindcentrum, casa 3.0

Het bestaat uit:

Het geheel: *Het montessori kindcentrum, Casa 3.0*

Leeftijd	0-12 jaar
Doel	opvoeding en onderwijs
Arrangement	zelf in te delen (keuze bv 7-7, 52 weken), hier valt ook de VSO en BSO onder
Leiding	afhankelijk van de context, keuze uit:
	a. 1 bestuur 1 leider
	b. 2 besturen, 2 leiders
Visie	montessori, gezamenlijk vorm te geven, startend vanuit de vijf kaders

De delen

Het montessori kinderhuis

Leeftijd	0-4 jaar (flexibel v.a. 3 jaar)
	opvoeding en onderwijs, dwz kinderopvang en peuterzaal, minimale voorwaarde: kinderen vanaf 3 jaar kunnen instromen in de onderbouw
Arrangement	zelf in te delen
Leiding	eigen directie, met montessori scholing
Visie	montessori

De montessorischool

Leeftijd	4-12 jaar (flexibel v.a. 3 jaar)
----------	----------------------------------

Doel	opvoeding en onderwijs
Arrangement	8.30 – 2 of 3 uur, daarna BSO
Leiding	eigen directie, met montessori scholing
Visie	montessori

'We kunnen eindelijk uitgaan van montessori uitgangspunten. Dingen als heterogene groepen, hoe zie je dat met baby's, psz, bso? Wat betekent dat voor het gebouw?'

'Je hebt net alles goed op de rit, en dan worden er veel ziek. Hoe borg je de doorgaande lijn?'
Directeur montessori kindcentrum

Een vergezicht naar het montessori kindcentrum, casa 3.0

Het montessori kindcentrum, casa 3.0 is de plek waar het kind binnenkomt, waar de montessorivisie van de school zichtbaar is, en waar de ouders hun eerste gesprek voeren. De ouders krijgen ze voor het eerst informatie, over de organisatie, over de dagdelen die ze kunnen inkopen, over de verzorging van hun kind, de grootte van de groepen, en hoe de ontwikkeling van hun kind gevolgd wordt. Er wordt gesproken over bijvoorbeeld de mogelijkheden om door te stromen als hun kind drie jaar wordt, het activiteitenaanbod, hoe het kind gevolgd wordt in zijn ontwikkeling. In alles spreekt de montessorivisie door.

'Driejarigen in de onderbouw, wat een kans!'
Directeur montessori basisschool

Ouders kunnen zich laten informeren over de school, over de montessorivisie, ze zien de doorgaande lijn. Ze krijgen een rondleiding door een gebouw, waar kinderen van 0 tot 12 jaar aanwezig zijn. Ze krijgen een plek te zien waar baby's een rustige ruimte hebben, maar die ook meegenomen worden als er op het schoolplein een voorstelling is, waar peuters zelf hun fruithap maken, waar kleuters letters voelen, middenbouwers hun eerste werkstuk voordragen en bovenbouwers een onderzoek doen.

Ze zien de montessorigedachte terug: in de voorbereide omgeving, de eenheid van spreken, de kleuren, de aankleding, maar vooral in de rust. Na schooltijd kunnen de kinderen kiezen voor activiteiten zoals muziek of sport. Vanaf die eerste kennismaking en inschrijving zijn de ouders volledig bij het proces betrokken, ze zijn deel van het montessori kindcentrum, Casa 3.0. Ze worden uitgenodigd voor ouderavonden, ze kunnen zelf workshops aanbieden. Dat is de voorkant van het montessori kindcentrum.

In de backoffice splitsen de gelden zich: een deel voor school en een deel voor het kinderhuis. Dat is de context/geld waar bij het oprichten goed over nagedacht moet worden en die voor alle partijen vastgelegd moet worden.

'Nu is het solistisch, straks moet je delen met meerdere besturen. Als het kindcentrum een wijkcentrum wordt kan het tegen je werken. Je moet echt proactief zijn. Je bent in het gunningstraject veel concurrerder dan anders. Bovendien is het de gemeente die de kindplaatsen aanwijst.'

Directeur montessori basisschool

Een montessori kindcentrum waar leraren en pedagogisch medewerkers gelijkwaardig zijn heeft natuurlijk consequenties. Ongeacht de vooropleiding gelden dezelfde voorwaarden; iedereen die in het montessori kindcentrum komt werken volgt een montessoritraining, afgestemd op de doelgroep waar ze mee werken. Het beleid is zowel pedagogisch als onderwijskundig geheel doordeesemd van de montessorivisie. De eigenheid van het montessoriconcept is zichtbaar op papier en in het handelen van alle medewerkers.

'Je moet niet denken dat iedereen alles kan. Je moet je als leidster specialiseren in een bepaalde doelgroep, 0-1 is echt anders. De een is meer gericht op verzorging de ander op lesjes, uitdagen en taal.'

Directeur kinderdagverblijf

Juist de eigenheid van het montessoriconcept kan echter ook belemmerend werken. Als onderwijs en welzijn elkaar opzoeken om samen tot een kindcentrum te komen zijn er veel meer partners in het spel. Al die partners willen meepraten, meedenken en meebeslissen over zowel de organisatie als de inhoud van het kindcentrum. Samenwerking kan organisatorisch positief verlopen, maar wordt soms lastig als het gesprek over visie en uitgangspunten gaat.

'Ik wil wel een montessori kindcentrum, maar ik heb echt geen zin in al die identiteitsdingetjes, dan vergaderen we weer uren en ben ik alleen maar bezig om montessori te verdedigen.'

Directeur montessori basisschool

Het kan ook andersom: partners vinden elkaar in een gedeelde visie op opvoeding en onderwijs maar de organisatie is zo weerbarstig dat samenwerking onmogelijk wordt.

'We willen samenwerken maar echt het gaat meer over de locatie dan over de inhoud.'

5.3 Aanbevelingen aan de Nederlandse Montessori Vereniging

Het montessori kindcentrum is een prima mogelijkheid voor de NMV om de montessorivisie te verspreiden en te versterken. Het biedt ook inhoudelijk kansen voor innovatie in de samenwerking tussen verschillende partners.

We noemen op deze plaats nog een aantal aanbevelingen aan de NMV voor het ondersteunen van de oprichting van montessori kindcentra. Deze aanbevelingen kwamen ook sterk uit de interviews naar voren.

- Verbindende rol, meedenken. Ondanks de enthousiaste reacties zoeken mensen het ‘warme nest gevoel’. De NMV kan verbinden door good practices onder de aandacht te brengen en communities te starten waar mensen elkaar kunnen treffen. De website kan hier een rol in spelen.
- Expertise ondersteuning vanuit de NMV. Scholen en kinderopvang werken momenteel vanuit enthousiasme samen, ze vragen om criteria en richtlijnen vanuit de NMV.
- Peercoaching. De NMV bouwt een bestand op waar initiatiefnemers terecht kunnen voor hulp. Het gaat om bestuurlijke hulp, zoals het opstellen van samenwerkingsovereenkomsten, of begeleiding op de werkvloer. Ook de scholing valt hieronder.
- Het visiedocument ‘Het Montessorionderwijs in de 21^e eeuw’ vernieuwen en aanpassen aan kinderen van 0-3 jaar. Aanpassingen van de beschreven visie en de vertaling naar de hedendaagse praktijk heeft de hoogste prioriteit. Deze aanbeveling is minder sterk in de tekst terug te vinden, maar werd door alle geïnterviewden genoemd.

Websites: Achtergrond informatie over medewerkers aan de notitie en kindcentra

Deze notitie is tot stand gekomen dankzij de inspirerende interviews met de in de inleiding genoemde personen. Zij vertegenwoordigen scholen, kinderopvangorganisaties en kindcentra. Zo mogelijk wordt verwezen naar de website.

www.deplotter.nl

Montessorischool De Plotter Zutphen, directeur Irma Pieper

www.montessorischooldordrecht.nl

Montessorischool en Kindcentrum Dordrecht, directeur Karin Groenendijk

www.montessoripassepartout.nl en www.mamskinderopvang.nl/montessori

Montessorischool Passe Partout en Mam's kinderopvang Apeldoorn, directeur Robert van Woudenberg en Marjella Bloo

www.korein.nl/montessori

Koreingroep projectleider montessori Petra Jansen en Margot Schreurs

www.casahuis.nl

Montessori kindcentrum, directeur Tessa Wessels

www.mickey.nl

Montessori Kinderopvang, directeur Manja Haze

www.dewielerbaan.nl

Montessorischool, directeur Femmy Sassen

www.kpcgroep.nl/primaironderwijs

Publicatie: De wereld beweegt

It takes two to tango

De Boschveldaanpak: krachten bundelen rond kinderen

Placemat: Integrale kindcentra

www.aps.nl/primaironderwijs

Brede school/integraal kindcentrum

www.argumentenfabriek.nl/ikc

Filmpje: hoe maak ik een kindcentrum?

www.anderetijdeninonderwijsenopvang.nl

<http://www.antwoordvoorbedrijven.nl/stappenplan/kindercentrum-starten>

Literatuurlijst

- Bandura, A. (1977)
Social learning theory
Englewood Cliffs NY: Prentice Hall
- Bronfenbrenner, U. (1979)
The ecology of human development.
Experiments by nature and design.
Cambridge: Harvard university press.
- Dijkstra, H., Heemstra, J., Stoverinck, W. (2002)
Education is the most human profession
Internationaal benchmarkonderzoek, HKP
- Gelauf-Hanson, C. (2007)
Spelen is leren,
Harmonisatie in kinderopvang en onderwijs
In: Jeugd en Kennis, vol.I
- Hendriksen, J.L.N. , Stoverinck, W., Dijkstra, H. (2011)
Het verhaal van het kind
Amersfoort: ThiemeMeulenhoff
- Hendriksen, J.L.N., Stoverinck, W., Dijkstra, H. (2012)
Het verhaal van het onbegrepen kind
Amersfoort: ThiemeMeulenhoff
- Hilst, B.v.d & Stam, J. (2003)
De school meester
Over het leiding geven aan schoolontwikkeling
Utrecht: VVO
- Montessori, M. (1949, 1976)
Aan de basis van het leven, de absorberende geest
Amsterdam: Rustenburg
- Montessori, M. (1907, 1973)
De methode
De ontdekking van het kind
Bussum: Paul Brand
- Montessori, M. (1947, 1998)
Onderwijs en het menselijk potentieel
Den Haag: Nederlandse Montessori Vereniging
- Montessori, M (1937)
Het geheim van het kinderleven
Amsterdam: Van Holkema Warendorf
- Montessori, M.(1989)
The child, the society and the world

Unpublished speeches and writing
Oxford: Clio Press

Piaget, J. (1952)
The origins of intelligence in children
New York: International Universities Press

Rombouts, S. (1920)
Montessorianisme
uiteenzetting en kritiek met een ethische beschouwing door G.Lamers
Nijmegen: Malmberg

Schreuder, E.T., Boogaard, M., Fukkink, R.G., Hoex, J.A.M. (2011)
Pedagogisch kader kindercentra 4 – 13 jaar
Amsterdam: Reed business

Singer, E., Kleerekoper, L. (2009)
Pedagogisch kader kindercentra 0 – 4 jaar
Amsterdam: Reed business

Wild, R. (1986)
In vrijheid leren
Heemstede: Altamira

Winkel, E.v, Derks, H., Vereijken, P. (2011)
Perspectief op het IKC
Amsterdam: SWP

Winter, M.de (2011)
Verbeter de wereld, begin bij de opvoeding
Amsterdam: SWP

De foto's in deze notitie zijn gemaakt door R.Hendriksen (privécollectie) en A.Tas (Kinderopvang Westerdok, Amsterdam)